

„Íme, itt a magyar Pompeii és Herculaneum!”

Pannonia négy ékessége: Aquincum és Carnuntum amphitheatrumai

PÁLFI ÁDÁM

Bevezetés

A címben szereplő idézet nem mástól, mint a Habsburg-Lotaringiai uralkodócsalád egyik tagjától, nevezetesen Ferenc Károly főhercegtől, Ferenc József (1848–1916) későbbi osztrák császár és magyar király édesapjától származik. A nevezetes felkiáltás 1820-ban, a magyar régészet hajnalán hangzott el Óbudán, mikor családja kíséretében megszemlélte az előkerült római emlékeket.¹ Ekkor még talán maga a főherceg sem sejtette, hogy micsonda felbecsülhetetlen érték, *Pannonia inferior* (Alsó-Pannonia) egykori fővárosa lapul a lábuk alatt, amely arra vár, hogy újra felfedezzék.

Az azóta eltelt közel két évszázad alatt Aquincum Magyarország legnagyobb régészeti vállalkozásának tekinthető, 2019-ig összesen több mint 1000 feltárást végeztek itt, és ennek köszönhetően 23 régészeti romcsoport parkot alakítottak ki.² Pannonia területén belül található még egy ilyen kiemelt város, *Pannonia superior* (Felső-Pannonia) tartományi székhelye, a Bécstől keletre lévő Carnuntum (ma: Bad-Deutsch Altenburg, Ausztria), amelynek története a múltban és a jelenben is szorosan összekapcsolódik Aquincummal. A két város jelentőséget, súlyát, a történelemben betöltött szerepét jelzi, hogy területükön két-két *amphitheatrum* megépítésére került sor (*l. kép*).

Pannonia provincia fővárosai: Aquincum és Carnuntum

Ahogy már korábban is említettem, mindkét település életében sok a közös kapcsolódási pont – elsőként a hódításnál, Pannonia elfoglalásánál kerültek előtérbe, mivel kiemelt csomópontok, határátkelők mentén helyezkedtek el. Létrehozásukban a Dunának, római nevén a *Danuvius*nak, alapvető jelentősége volt. Pannonia provincia birtoklása a rómaiak számára elsősorban földrajzi és stratégiai szempontok miatt volt elengedhetetlen.³

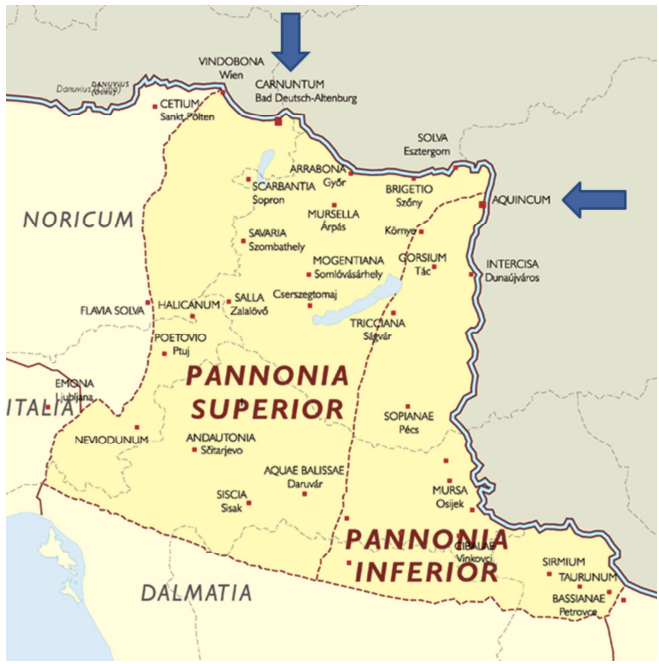
Carnuntumot elsődlegesen átmeneti tábornak szánták, a térségben Augustus császár fogadott fia, Tiberius – aki később maga is császárrá vált – Kr. u. 6-ban létrehozott egy megerősített téli táborhelyet.⁴ Ezzel szemben a tartomány északkeleti felének megszállására, természetesen beleértve Aquincumot is, csak az 1. század közepe táján került sor.

¹ KAISER – PÓCZY 1985, 18–21.

² PÓCZY – ZSIDI 1986, 1–27; PÓCZY 2004, 4–7.

³ NAGY 1971, 68–70; KÉRDŐ – SCHWEITZER 2010, 13.

⁴ HUMER 2006, 35–40; GÄZDAC – HUMER – POLLHAMMER 2014, 15–16.

1. kép: Pannonia provincia térképe

2. kép: Carnuntum településének közigazgatási térképe

Mind Aquincum, mind Carnuntum több közigazgatási és települési egységből álló, a római civilizáció valamennyi ismervével rendelkező város volt.⁵ Kialakításuk a hármasszerű településszerkezetet követi: először létrehoztak egy *legió*tábort,⁶ majd köré egy *canabaet* (katonaváros, ahol a katonák hozzátartozói, kereskedők és árusok éltek), míg legvégül a provincia tényleges elfoglalása, a helyzet stabilizálása, és az alapvető feltételek megteremtése után létrejött maga a civil település (2. kép).⁷

Mindkét település életének meghatározó és kulcsfontosságú pillanata Traianus császár uralkodása idején jött el, aki a 2. század elején két részre osztotta Pannoniát, ezzel a döntéssel Aquincum *Inferior*, míg Carnuntum *Superior* fővárosa, a helytartó székhelye lett.⁸ A ráruházott közigazgatási szerep új lendületet adott a települések fejlődésének, nagyarányú építkezések indultak, ami végül abban csúcspontot ért el, hogy mindkét város megkapta Hadrianus császártól a *municipium*-i rangot.⁹ Ettől kezdve egy erőteljes gazdasági növekedés volt megfigyelhető, aminek a 166/167–180 között folyó markomann háborúk vetettek véget. A háború szele Aquincumot csak kisebb mértékben érintette, ugyanakkor a provincia egészére nézve komoly károk keletkeztek.¹⁰ A háború befejeztével, a századfordulóhoz közeledve ismét erőteljes építkezések kezdődtek el, amiben szerepet játszott Septimius Severus (193–214) császári trónra kerülése.¹¹ A Severus-korszakban Carnuntum csakúgy, mint Aquincum gazdasági és társadalmi oldalról nézve, a korábbiakhoz képest jelentős fejlődésen esett át. A pozitív irányba tartó változások hatására 194-ben a császár jóváhagyásával Carnuntum és Aquincum egyszerre részesült a magasabb városi rangot jelentő *colonia* státuszban (3. kép).¹²

⁵ ZSIDI 2002, 7.

⁶ Carnuntumban a *XV. Apollinaris legio* alapított állandó katonai táborot, ún. *castrumot*, míg Aquincumban a *legio II Adiutrix* alakított ki táborhelyet a mai Flórián tér közelében. A század második felében mindkét helyen megindult egy nagyszabású határerődítési program, a *limes*-rendszer fokozatos kiépítése.

⁷ SZÁMADÓ 1997, 160; MADARASSY 1999, 69–75; NÉMETH 2006, 22.

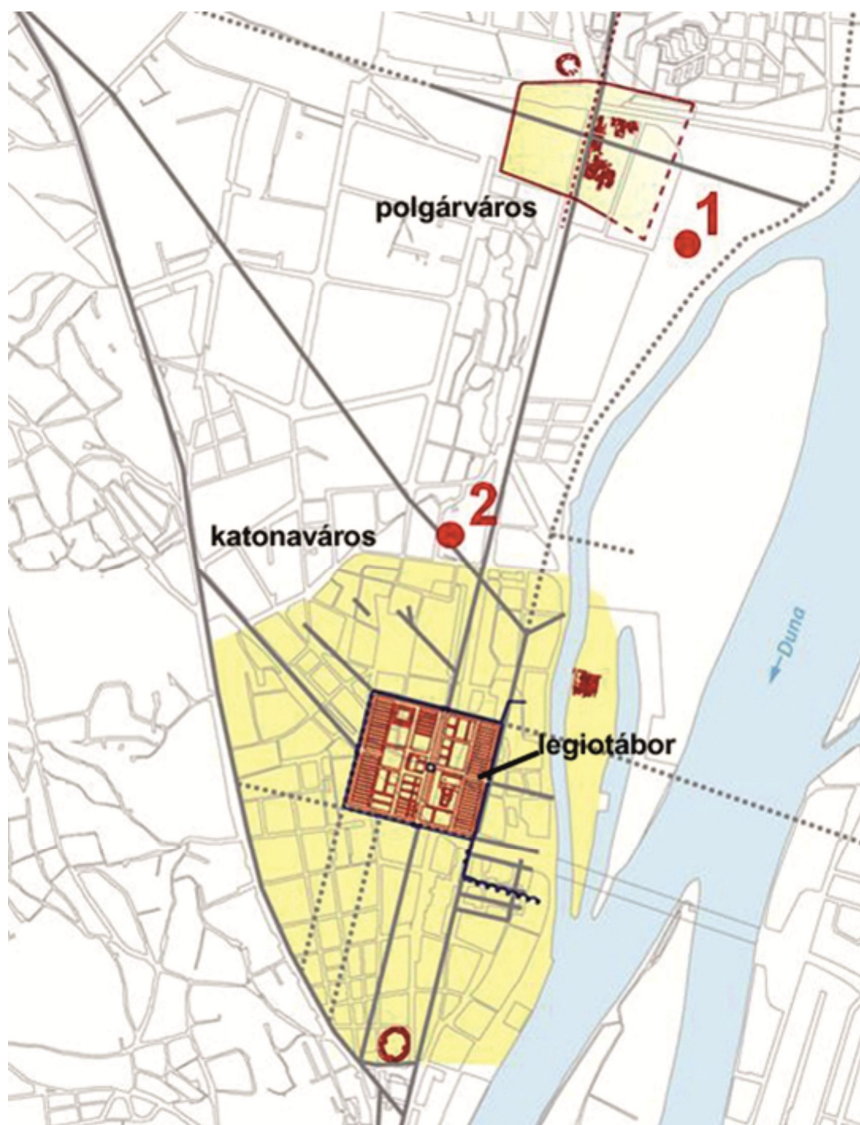
⁸ SZABÓ – BORHY 2015, 103–104.

⁹ MÓCSY 1959, 134–135; ZSIDI 2013, 4. Sokáig makacsul tartotta magát az az álláspont, hogy a városjog adományozás egyszerre, egy időben történt. Ugyanakkor erre nem kerülhetett sor 124-ben, Hadrianus látogatásával, mivel a közelmúlt kutatásai rámutattak, hogy a császár ebben az évben nem tartózkodott a Duna menti provinciában (HALFMANN 1986, 199–201; BALOGH 2007, 97).

¹⁰ MÓCSY 1963, 17–20.

¹¹ Érdemes kitérni arra a nem elhanyagolható részletre is, hogy Septimius Severust éppen Carnuntumban a pannoniai *legiók* támogatásával nyilvánítták császárrá 193. április 9-én.

¹² GÁZDAC – HUMER – POLLHAMMER 2014, 18. Hivatalos nevén: *colonia Septimia Aurelia Antoniniana Carnuntum* és *colonia Septimia Aquincensium*.

3. kép: Aquincum településének közigazgatási térképe

Carnuntum nem csak azért vált az egyik legjelentősebb római metropolisszá, mert katonailag frekventált helyzete révén döntő szerepet játszott a birodalom határának biztosításában, hanem azért is, mert fontos kereskedelmi utak mentén feküdt. A *limes* központi fekvésének, valamint a Borostyánkő út közelségének köszönhetően a legfontosabb kereskedelmi utak egyikeként vonzó gazdasági központ is volt.¹³ Aquincum példája pedig kiválóan mutatja, ha egy város a maga korában kiérdemli a „*colonia splendidissima*” vagyis a „legtündöklőbb, legfényesebb város” jelzőt, akkor ott nem egy jelentéktelen, önálló értékekkel nem rendelkező településről beszélünk, hanem egy olyanról, ami figyelemre méltó hagyományokkal és történelmi múlttal bír.¹⁴

Rejtőzködő római örökségünk

Carnuntum a közép-kelet-európai régió legnagyobb régészeti lelőhelye, feltárása már évtizedek óta folyik. Mindazonáltal Aquincummal szemben irigylésre méltó helyzetben van, mivel az ókori városra nem történt modernkori ráépítkezés, ami nagymértékben hozzájárul a kutatások zavartalan lefolyásához. Ennek köszönhetően az osztrák régészeti kutatások lényegesen előrehaladottabb állapotban vannak, a magyarországi kutatásokhoz képest számottevő információval rendelkeznek az egyes *amphitheatrumok* felépítményeit, továbbá a létesítményeket körülvevő infrastruktúrát illetően, amely elengedhetetlen volt a rendszeres gladiátorjátékok megszervezéséhez. Az olyan jellegű tartományok, mint Pannonia, amely nem tartozott a leggazdagabb provinciák közé, csak korlátozott beruházásokat engedhetett meg. Nem volt lehetőség hatalmas, több ezer néző befogadására alkalmas *theatrumok* vagy *circusok* építésére, ezért jellemzően egyfajta létesítmény, nevezetesen az *amphitheatrum* biztosította a tartomány lakói számára a szabad kikapcsolódást. Ennek ellenére Pannoniában tekintélyes méretű *amphitheatrumok* emelkedtek, amik a rómaiaktól átörökölt legnagyvonalúbb alkotásoknak tekinthetők.¹⁵ A közhelyekkel ellentétben az *amphitheatrumok*ban nemcsak klasszikus gladiátorküzdelmek (*munera*) vagy állatküzdelmek (*venatio*) zajlottak, hanem a széles programkínálatnak köszönhetően a multság humanitáriusabb formáinak, vagyis színházi előadásoknak, politikai szónoklatoknak, sőt az aréna néha még tengeri ütközetek bemutatásának (*naumachia*) is helyet adott.¹⁶

Az *amphitheatrumok* könnyen beazonosíthatók, ez egy szabadon álló, gyakran ovális vagy kör alakban kialakított épülettípus, amelyet a rómaiak elsősorban tömegszórakoztatás céljából emeltek. A központi tér nyitott, középen található a porond vagy küzdőtér (*arena*), melyet általában egy több méter magas mellvéd (podium) vett körül. A nézőteret (*cavea*) rendszerint természetes kiemelkedéseken vagy megfelelő mennyiségű földmunka elvégzése során

¹³ TÓTH 1979, 17–18; KISS 2007, 28–29.

¹⁴ SZILÁGYI 1956, 27–31.

¹⁵ HAJNÓCZI 1974, 127–129.

¹⁶ KOVÁCS 2016, 78.

betemetett mélyedésekben alakították ki, más szóval maradéktalanul kihasználták a természeti adottságokat. A bejutás leggyakrabban a hossz tengelyek mentén kialakított kapukon történt, továbbá a gyorsabb feljutás érdekében megtoldhatták egy, az *amphitheatrum* falához kapcsolt lépcsőfeljáróval is.¹⁷

Manapság is szembeötlő, hogy az egyes *amphitheatrumok* nagysága és szerkezete jelentősen eltér egymástól, ennek magyarázata a közösség igényeinek kiszolgálásában rejlik, mivel típusa szerint három különféle *amphitheatrum* különíthető el:

1. Urban/Városi *amphitheatrum*
2. Legionárius *amphitheatrum*
3. Auxiliáris *amphitheatrum*

Az első kategóriában az arénák mindig a városok határán kívül esnek, a helyszín kiválasztásánál a természeti adottságok kiemelt szerepet játszottak. A másik két típus kialakulását döntően a Róma által felszerelt és felfegyverzett katonai alakulatok hívták életre. A katonai mérnökök tervei alapján a *legio* számára kialakított *amphitheatrumok* voltak a legnagyobbak és a leghatalmasabb kitűzésűek. Ezek elsődleges funkciója viszont nem a tömegszórakoztatásban rejlett, hanem a katonák kiképzésében és felkészítésében.¹⁸

Az auxiliáris, vagyis a kisegítő csapatok számára létrehozott *amphitheatrumok* voltak a legkevésbé nézőt befogadni képes létesítmények, rendeltetésük az előzőhöz hasonlóan katonai szempontoknak tett eleget, általában ideiglenesen, egyszeri események alkalmával emelték. Az ilyesfajta *amphitheatrumok* kialakítása nem igényelt sok időráfordítást, ezért praktikusnak mondhatók, mivel felépítésük és lebontásuk könnyű volt.¹⁹

Polgárvárosi *amphitheatrumok*

Az *amphitheatrum* építésére Aquincum és Carnuntum polgárvárosaiiban valószínűleg legkésőbb a 2. század második felében került sor. Aquincum esetében az *amphitheatrum*hoz kapcsolt Nemesis-szentélyben in situ megfigyeltek számos, az istennőnek állított oltárkövet, ilyen például Marcus Ulpius Zosimus Nemesis istennőnek ajánlott oltára.²⁰ A fogadalmi oltárkövet 162-ben állították, sajnos tartalma azonban nem ad felvilágosítást az állíttató személy társadalmi státuszát illetően. Ennek ellenére egy korhatározó emlékről van szó, amely kétségtelenül bizonyíték arra, hogy az *amphitheatrumnak* 162-ben már állnia kellett, mivel megelőzte az utólag hozzácsatolt szentély vagy szentélyek építését.²¹

¹⁷ HUFSCHEID 2009, 25–30; DODGE 2014, 545–560.

¹⁸ BOMGARDNER 2000, 36–40.

¹⁹ WILMOT 2015, 3–4.

²⁰ CIL III 10441.

²¹ TORMA 1881, 82; SZILÁGYI 1968, 127–128; NAGY 1973; BOULEY 1994, 117.

4. kép: Aquincum polgárvárosi amphitheatrum

Az aquincumi aréna a város határain kívül, az északi faltól 26 méterre, az egyik védőtorony szomszédságában épült fel.²² Összesen 5060 m² területen helyezkedik el, formája ellipszis alakú, 86x75 m tengelyméretével az ilyen jellegű építmények között a közepes méretűek közé sorolható.²³ Mindössze egy 53x45 méteres küzdőtere volt, fele akkora, mint a katonavárosi *amphitheatrum*nak. Az aréna befogadóképességét illetően vita bontakozott ki, korábban Torma Károly és Póczy Klára számításai alapján 3–4 ezer emberrel számoltak, újabban, mindenekelőtt Borhy László kutatásai kimutatták, hogy a korábbi becsült nézőszámokat megkettőzhetjük.²⁴ Ülőhelyek nyomai nem maradtak fenn Aquincumban, kőpadokat azonban találtak, de ezek magasabbról, a páholyból lehullott darabok közül valók. A kötőbölkön olvasható nevek alapján könnyen elképzelhető, hogy ezek egykoron a város kimagasló tisztségviselőinek az állandó ülőhelyeiként szolgáltak.²⁵ Az előkerült hűsz név között szerepel Gaia Valeria Nonia neve is, ebből tudjuk, hogy a

²² SZILÁGYI 1956, 22; ZSIDI 1995, 43; ZSIDI 2002, 81.

²³ Pontos méretei: hossz tengelye 86,45 m, míg a kereszt tengelye 75,50 m azaz 295x255 láb (SZILÁGYI 1956, 22; HAJNÓCZI 1974, 135; HAJNÓCZI 1987, 97).

²⁴ TORMA 1881, 46; PÓCZY 1976, 42; PÓCZY 1994, 53. Borhy László megnézte a más provinciákból ismert és jól adatolt ülés méreteket, ezért nem 0,77 m ülésfelülettel, hanem annak felével, 0,385 méterrel számolt. Következtetésképp az aquincumi aréna lelátóin összesen körülbelül 8 600 néző foglalhatott helyet (BORHY 2009, 35).

²⁵ NAGY 1942, 566; PÓCZY 2004, 102–103.

gladiátorküzdelmeken és előadásokon nők is részt vehettek.²⁶ A szűkszavú feliratok két esetben az ülőhely gazdájának foglalkozására is utalnak, egyikük egy kiszolgált katona (*veteranus*), míg másikuk vámügyintéző (*vilicus*) lehetett.²⁷ Sajnos az ülőlépcső-feliratok mára kettő kivételével elvesztek, azokat az *amphitheatrum* rekonstrukciójakor befalazták.²⁸ A nézőtér belső oldalát az *arena* felől kb. 3–3,2 m magas kváderkövekkel burkolt mellvédfal (*podium*) védte a vadállatok felugrása ellen.²⁹ Az aquincumi körszínház esetében a *podium*falon összesen 5 rétegben figyeltek meg festésnyomokat.³⁰ Tudomásunk van arról, hogy a *podium*falat gyakran díszítették figurális ábrázolásokkal, elég csak megnézni a Pompeii *amphitheatrum*ot, ahol egyrészt állatküzdelem, másrészt gladiátorharc elevenedik meg.³¹ A *podium*falat belülről 5–6 kisebb cella vagy fülke töri meg, amelyek rendeltetését még nem sikerült megfelelően tisztázni. A kamrák magasságukat és szélességüket tekintve megegyeznek (4. kép).

Hossztengelyének kelet és nyugat felől volt egy-egy kapuja. A keleti díszkapu az ún. *porta pompae* szerényebb volt a nyugatinál, pedig egykor itt vonult be a díszmenet a gladiátorokkal, az ember- és állatküzdelmek résztvevőivel. A vele szemben lévő nyugati kapu pedig a *porta triumphalis*, amin keresztül a győztes gladiátorok távoztak a játékok befejezését követően.³² A főkapuk oldalfalait kisebb méretű szobrok díszítették, erre utal a keleti kapu esetében egy, a nyugati kapunál három falba vágott üreg. Ezen felül az egyik fülkéből előkerült egy Fortuna szobor 42 cm magas torzója, illetve egy másiktól Apollón isten szobrának fejrésze.³³ A még meglévő küszöbköveken található lyukak arról tanúskodnak, hogy a kapukat ajtóval zárták le.³⁴ A nézőközönség két nagy lépcsőfeljárón juthatott fel a nézőtérre. A pompeii *amphitheatrum* kétoldali lépcsőtoronnyal volt felszerelve, Aquincum esetében azonban csak egyoldali lépcsőfeljárattal (*summa caveara*) számolhatunk, amelyet a déli oldalon alakítottak ki.³⁵ Az átadások során előkerült egy olyan páratlan értékű lelet, ami arra utal, hogy a játékok során a nézők fogadásokat is köthettek a küzdelem győzteseire: kőlapba faragott, számmal ellátott kis rekeszekbe helyezhették zsetonjaikat. A csupán töredékekben ránk maradt számok szerint, amelyek a gladiátorküzdelmek sorszámát jelezték, az aquincumi *amphitheatrum*ban egy-egy alkalommal legalább 25 küzdelem zajlott.

²⁶ CIL III 10439a–x; KOLENDO 1979, 47. Az ülésekkel foglalkozott még: HENSZLMANN 1881, 481–485; BORHY 2010, 268–276.

²⁷ KUZSINSZKY 1891, 110; ZSIDI 2002, 108.

²⁸ BORHY 2009, 58, 322 j.

²⁹ SZILÁGYI – HORLER 1962, 484.

³⁰ TORMA 1881, 23–24.

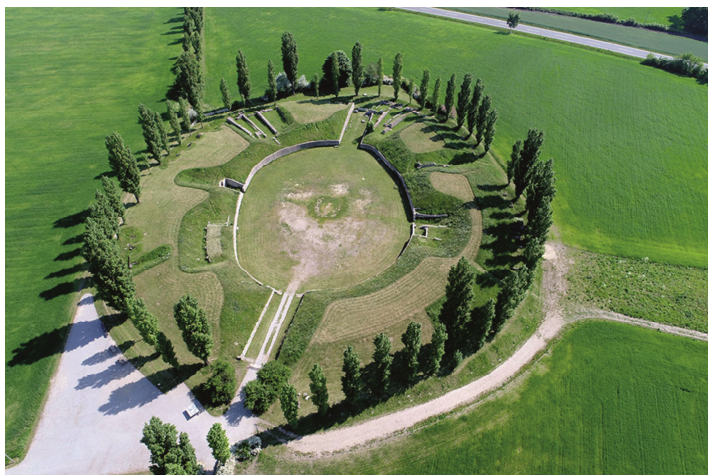
³¹ A *podium*fal díszítéséről összefoglalóan: GOLVIN 1988, 318–329. A pompeii *amphitheatrum* falfestészeti díszei sajnos manapság már nem láthatók, mivel 1816-ban egy hideg téli éjszakát követően lehullottak (SCOBIE 1988, 209–210).

³² ZSIDI 2002, 81.

³³ SZILÁGYI 1956, 23–24.

³⁴ NAGY – ÜRÖGDI 1963, 61; HAJNÓCZI 1974, 138; ZSIDI 2006, 23.

³⁵ SZILÁGYI 1956, 23; KAISER – PÓCZY 1985, 114.

5. kép: Carnuntum polgárvárosi amphitheatrums

A carnuntumi *amphitheatrum* a polgárvárostól délre, a városfaltól 300 méterre található, egy sűrűn beépített külvárosban.³⁶ Kialakítása a környezeti adottságokat figyelembe véve, egy természetes mélyedésben történt. Megközelítőleg 9770 m² nagyságú területen fekszik, formája ellipszis alakú, félkörös végződésel. Körülbelül 127,5x111 m tengelyméretével a Duna-vidék egyik legnagyobb arénája.³⁷ Típusát tekintve a vegyes építésű kő- és föld*amphitheatrumok* csoportjába sorolható.³⁸ A kialakítás ilyen esetekben a következőképpen történik: a nézőteret nem boltozatokkal, hanem dőngölt földdel támasztják alá. Ez a föld hatalmas súlyánál fogva rendkívüli vastagságú falakat igényel, melyek a föld*amphitheatrumok* jellegzetességei. Hátránya, a szerkezet tökéletlensége abban rejlik, hogy hiába vannak vastag falak, ezek nem tudnak sokáig ellenállni a rájuk nehezedő földnyomásnak. Emiatt a föld*amphitheatrumok* annyira elpusztultak, hogy felépítményeikre vonatkozó analógiák nem állnak rendelkezésünkre.³⁹ Az arénába északról és délről két hosszú folyosón keresztül lehetett bejutni, amelyeket két oszlopsorral három egyenlő részre osztottak és összekapcsoltak a 7 m széles kapukkal. A kapuk hasonlóan néztek ki, mindkettőt egy enyhe lejtőn alakították ki, az északi kapu a Duna felé nézett és hozzá egy kétszobás, téglalap alakú épületet csatoltak, valószínűsíthetően a Nemesis-szentélyt. Belül az északi kaputól keletre nyílt egy kis fülke, amit a halotti kamrával (*spoliarium*) azonosíthatunk, ahova a legyőzött gladiátorok és vadállatok tetemeit helyezték.⁴⁰

³⁶ JOBST 1983, 150–151.

³⁷ KOLENDO 1979, 41–47.

³⁸ GOLVIN 1988, 136–138.

³⁹ KUZSINSZKY 1891, 104; GERŐ 1941, 4–5; NAGY 1942, 566; TÓTH 1978, 275.

⁴⁰ OBERMAYR 1967, 204–210.

A porond, vagyis a küzdőtér 68x52 m nagyságú volt, felszínét keményre döngölt agyagtalaj alkotta, amelyet apró kavicsos homokkal fedtek le. A küzdőtér alatt kialakítottak egy 2,5 m mély vízgyűjtő medencét, amely az aréna tisztításakor elfolyó víz, vagy a természetes csapadék elvezetésére szolgált. A nézőtérben 12 sor került kialakításra, maximum 18 m magas lehetett, a méretdatából kiindulva az aréna egyszerre 18 000 fő befogadására volt képes.⁴¹ A lelátót egy 4 m magas fal választotta el a küzdőtértől, amit kezdetben sárgára, később vörösre festettek. Az *amphitheatrum* keleti oldalán foglaltak helyet a városi tanács tagjai, a hivatalnokok, és természetesen a legfőbb méltóság, a helytartó (5. kép).⁴²

Végezetül, ha összehasonlítjuk a két arénát szembevetve, hogy méretükben jelentősen különböznek egymástól. A carnuntumi polgárvárosi *amphitheatrum* kétszer nagyobb, mint az aquincumi aréna – ez nyilvánvalóan magyarázható azzal, hogy Carnuntumnak központi helyként számolnia kellett az ide érkező és szórakozni vágyó embertömeggel, mivel a legközelebbi *amphitheatrum* körülbelül 50 kilométerre volt Scarbantiában.⁴³ Az építkezéshez szükséges kőanyag jelentős részét a közeli hegységekből nyerték, amit később a középkor embere város és várépítésekhez széthordott. Az épület falzatához jórészt a kisebb terméskövek szolgáltattak alapanyagot, ami nem túl időtálló, ezért kisebb csodának számít, ahogy az *amphitheatrumok* mai állapotukban láthatók. A fejezetben részletesen bemutatott polgárvárosi arénák építési módja azt mutatja, hogy a körszínházak nem a legionáriusok, hanem a polgárváros lakói építették.⁴⁴

Katonai amphitheatrumok

A csigadombi körszínház (polgárvárosi) feltárásakor az 1880-as években feltűnt a régészeknek, hogy a Királyhegy nevű óbudai telektömb formája elliptikus, sőt ezen kívül ismeretes volt, hogy az itt található házak pincéjében római falmaradványok vannak. Mégis sokáig elvetették annak lehetőségét, hogy Aquincumban két *amphitheatrum* magasodott volna egykor.⁴⁵ A híres ókortörténész, Theodor Mommsen sem egy *amphitheatrum*, hanem csak egy színház meglétét feltételezte.⁴⁶ Azonban Pannonia másik felében, *Superior* helytartói székhelyén, Carnuntumban 1925-ben feltárásra került a második *amphitheatrum*, ami után többé nem férhetett kétség ahhoz, hogy Aquincum is két arénával rendelkezett.⁴⁷

⁴¹ GROH et al. 2014, 396.

⁴² HUMER 2006, 270–271.

⁴³ GROH et al. 2014, 396–397.

⁴⁴ TORMA 1881, 70.

⁴⁵ KAISER – PÓCZY 1985, 27.

⁴⁶ SZILÁGYI 1956, 8–9.

⁴⁷ KAISER – PÓCZY 1985, 27.

6. kép: Aquincum katonavárosi amphitheatrum légifelvételen

Carnuntumban szerencsés körülmények között fennmaradt az *amphitheatrum* építési felirata,⁴⁸ amiből kiolvasható, hogy a syriai Antiochiából származó Caius Domitius Zmaragdus, aki Carnuntum városi tanácsának tagja volt, egy olyan nagyvonalú felajánlást tett, amilyen mértékűt nem csak Pannoniában, de az egész Duna-vidékről nem ismerünk, ugyanis saját költségén egy *amphitheatrumot* emeltetett a katonaság számára.⁴⁹ Az aquincumi körszínház feltárásakor még 1931-ben az északi bejárata mellett előkerült egy felirattal ellátott építési tábla, amely elgondolkodtató kérdéseket vet fel. A kö emlékeket a *legio II Adiutrix Pia Fidelis* csapattest ajánlotta fel Antoninus Pius császár (138–161) tiszteletére.⁵⁰ Korábban úgy gondolták, hogy a felirat feltehetően a Nagyszombat utcai katonai *amphitheatrum* építési táblája, ami a kapu felett helyezkedhetett el.⁵¹ A kérdésben azóta sincs kialakított egységes álláspont. Alföldi Géza véleménye szerint, mivel a császár neve dativusban áll, ezért inkább egy diadalív vagy más emlékmű felirata lehet, amelyet közel helyeztek el a katonai körszínházhoz. Ilyen építési feliratok ritkán fordulnak elő Pannoniában, leginkább Septimius Severus uralkodása idejéből ismerünk néhányat. A felirat talán utal egy pannoniai győzelemre a 2. század közepén, amiben a *legio II Adiutrix* katonái is részt vettek. Ezt látszik alátámasztani a felirat szövegezése is, amely a *legiot* mint

⁴⁸ CIL III, 14359.

⁴⁹ GÁZDAC – HUMER – POLLHAMMER 2014, 19–20. Részletesen lásd: AGÓCS 2019.

⁵⁰ KUZSINSZKY 1934, 180–181, NR. 414; NAGY 1941, 152–153

⁵¹ NÉMETH 1999, 18.

építőt és építtetőt egyszerre nevezi meg.⁵² Újabban Borhy László – annak ellenére, hogy a felirat nem nevezi meg, sem magát az *amphitheatrumot*, sem az építés tényét, hiszen a *legio* csak felajánlóként szerepel – a köemlék lelőhelye alapján egyértelműnek véli, hogy a *legio* a császárnak ajánlottal fel ezt a monumentális építményt (6. kép).⁵³

A katonai *amphitheatrum* az aquincumi *canabae* egyik legépebben maradt műemléke, az óbudai városkép meghatározó eleme, amely egyben a 2–3. század során lakott település déli határát képezte.⁵⁴ A carnuntumi körszínház a katonaváros egyetlen fennmaradt régészeti lelőhelye, a *legiotábor*tól 110 méterre található északkeletre, a *limes*sút mellett. Mindkét katonai *amphitheatrum* rendelkezett egy fából készült előzménnyel az 1. század második felében, amelyet később, feltehetőleg 117–193 között követett a kőből történő átépítés.⁵⁵ A kutatások eredményeiből kitűnik, hogy az aquincumi *amphitheatrumot* körülbelül két évszázadon át használták rendeltetésének megfelelően, később az 5. század elején bevonták a határvédelembe és az itt létrejövő késő római erőd egyik védműveként funkcionált a továbbiakban.⁵⁶ Ezt támasztják alá az arénától nem messze létesített késő római téglasírok. A temető mindkét parcelláját a 4. század végén nyithatták, miután a katonai *amphitheatrumot* bevonták a határvédelmi rendszerbe.⁵⁷ A carnuntumi aréna esetében is megfigyelhető a többszöri javítás és újjáépítés, de az épületet Valentinianus császár (364–375) alatt lebontották, hogy építőanyagot szerezzenek a *legiotábor* felújításához.⁵⁸

Az aquincumi *amphitheatrum* körszínház méretei tekintélyesnek mondhatók, a lelátó befogadó idomának hossz tengelye 131,8 m-t (445 római láb), kereszt tengelye 108,4 m-t (365,5 római láb) tett ki, a küzdőtér mérete ennek megfelelően 89,6 m (300 láb), illetve 66,1 m (222,5 láb) volt. Az óbudai katonai *amphitheatrum* az előbb említett méret adatokkal a 21. helyet foglalja el a világ 73 legjobban ismert hasonló építménye között.⁵⁹ A becslést adatok alapján a lelátókon körülbelül 15–16 ezer ember foglalhatott helyet.⁶⁰ Jelentőségét mutatja, hogy ezzel az egész Duna-vidék nemcsak legnagyobb, hanem legszabályosabban kitűzött és legfejlettebb *amphitheatruma* volt, mivel a földfeltöltéses lelátót sarkantyúfalak közé fogott boltozott lépcső törte át, így a nézőteret nem rámpákon kellett megközelíteni, mint a polgárvárosnál, hanem belső közlekedő úton.⁶¹ Arénája nagyobb még a Colosseum küzdőtérénél is, ennek ellenére a kettőt egymással nem lehet összehasonlítani, ugyanis a

⁵² ALFÖLDI 1940, 205.

⁵³ BORHY 2009, 51; BORHY 2013, 51–58.

⁵⁴ KIRCHOFF 2006, 80.

⁵⁵ Carnuntum esetében az arénához köthető építkezések a *Legio XV Apollinaris* vagy a *Legio XIV Gemina* csapatpest jelenlétével hozható összefüggésbe.

⁵⁶ PÓCZY 1994, 30.

⁵⁷ MADARASSY 2000, 36–38.

⁵⁸ BICHL 2003, 44–45; JOBST 1983, 100–104.

⁵⁹ SZILÁGYI – HORLER 1962, 408.

⁶⁰ GERGŐ 1941, 2; KOLENDO 1979, 44; KIRCHOFF 2006, 82.

⁶¹ HAJNÓCZI 1971, 186–189; PÓCZY et al. 1995, 67–68; LÓVEI 1998, 15.

Colosseum magasságra négyszerese lehetett a másik körszínháznak.⁶² Az *amphitheatrum* alsó ülősorait természetes kiemelkedésre, a felsőket 24 U alakú, sugarasan kialakított kőfalra építették. Főtengelyének irányában négy főkapuja volt, emellett köröskörül 20 oldalbejárata. A porond mentén körülfutó *podium*fal kváderkő falazással készült, vörös festéssel ellátva, és helyenként 2,5 m magas volt, azonban eredetileg körülbelül 4 m magas is lehetett, hogy a közönséget megvédje a vadállatoktól.⁶³ A *podium*falat a keresztátlók irányában négy kisebb, a porondról megközelíthető boltozott fülke (*spoliarium*) szakítja meg, pontos rendeltetésükre csak következtethetünk. Talán a gladiátorok tartózkodhattak itt a párbajok előtt, vagy a cirkuszi játékok lebonyolítását segítő személyzet öltözőiként szolgálhattak, esetleg az állatok gondozói kaptak is helyet. A fülkéket belül kifestették, erre utalnak az ásatás közben talált zöld és vörös festéknyomok.⁶⁴ A felsorolt cellákon kívül az északi főkapu (*porta Pompae?*) mellett nyílt még egy ötödik is. Az elhelyezés alapján a *porta Libitane*-ra, a Halál istennőjének fülkéjére kell gondolnunk, erre mutatnak az aquincumi polgárvárosi és a carnuntumi *amphitheatrum*ok hasonló kiképzésű helyiségei, valamint a főkapu terébe vágott ajtónyílás, ami egyaránt vezetett az arénába, illetve azon kívül.⁶⁵ Jelentőségében fontosabb az északkeleti cella, ami valószínűleg egy Nemesis-szentély lehet. A polgárral ellentétében itt nem kapcsolódott kívül egy külön épület, hanem az *amphitheatrum*on belül oldották meg a szentély kialakítását. Ezt a lehetőséget támasztják alá a közelben előkerült Nemesis Augustának felajánlott oltárok.⁶⁶

Az *amphitheatrum* alatt nagyméretű csatornarendszer hálózata bontakozott ki, míg az *arena* közepén egy 9,4x8,4 m nagyságú és 6 m mély, kővel bélelt párologtató (emésztő) medence helyezkedett el. Mivel egy ilyen hatalmas méreteket mutató csatornahálózat nem volt szükséges ahhoz, hogy a küzdőtér tisztításakor elfolyó vagy a csapadékkal keletkező víz elvezethető legyen, inkább arra kell gondolnunk, hogy a katonai *amphitheatrum* alkalmas volt vízi csaták (*naumachia*) rendezésére. A víz forrásának kérdésére több megoldás is kínálkozik, ugyanis az *amphitheatrum* keleti tözsomszédságában olyan maradványok kerültek felszínre, amelyek valószínűleg egy mesterségesen kialakított csatornának a részei – ezzel a megoldással könnyen át tudták vezetni a Duna vizét. A másik két lehetőség a Duna vizén kívül a Rómaifürdőtől induló észak-déli irányú *aquaeductus* (vízvezeték), valamint a hegyoldalról lefutó kisebb kelet-nyugati irányú vízvezetékek közül valamelyik.⁶⁷

A carnuntumi katonai aréna méretei alapján jóval kisebb volt, mint aquincumi társa, 97,55×76,40 m tengelyméretével és 72×44 m széles lelátójával

⁶² SZILÁGYI 1956, 16; HAJNÓCZI 1974, 131.

⁶³ PÓCZY 1974, 14.

⁶⁴ NAGY 1943, 372; HAJNÓCZI 1974; PÓCZY 1974, 15; KIRCHOFF 2006, 82.

⁶⁵ NAGY 1943, 371–372; SZILÁGYI 1956, 14–15; SZILÁGYI – HORLER 1962, 407; TÓTH 1978, 272.

⁶⁶ CIL III, 3484; CIL III, 3485; NAGY 1942, 568, 571.

⁶⁷ SZILÁGYI 1956, 13–14; SZILÁGYI – HORLER 1962, 407.

birodalmi szinten a közepes méretű arénák közé sorolható.⁶⁸ A *legiotábor*hoz képest körülbelül 14 méterrel helyezkedett el alacsonyabban, az építéshez szükséges nyersanyagot nem távoli vidékekről szállították, hanem a közeli kőfejtőkből hozták. A főbejáratok az épület keleti és nyugati részén helyezkedtek el. Befogadóképessége elérte a 8 000 főt, az ülések alsó sorát földtöltésre helyezték, a fentebb lévő helyekre lépcső vezetett fel. A küzdőteret döngölt föld alkotta, később egy kis részét kőlapokkal fedték le. Középen egy téglalap alakú vízgyűjtő medence állt, amit túlfolyóval láttak el. A küzdelmek során biztonsági okokból a fával lefedett medencét egy gyűrűgyűjtő táplálta, amely az esővíz elvezetésére is képes volt. A vízelvezető csatorna agyagsövekből állt, amelyen keresztül a szennyvizet a Dunába vezették. A carnuntumi katonai *amphitheatrum* is alkalmas volt tengeri csaták (*naumachia*) rendezésére, erről tanúskodik az aréna falán hosszan elhelyezkedő csatorna, ami szintén az arénában lévő víz leengedésére szolgált (7. kép).⁶⁹

7. kép: Carnuntum katonavárosi amphitheatrum

Hangsúlyozni kell, hogy általában minden *legiotábor*hoz tartozott *amphitheatrum*, viszont elsődleges funkciójuk nem a tömegszórakoztatás volt, hanem a katonák felkészítése, kiképzése a barbár hordák ellen. Másodsorban színhelyül szolgálhatott katonai parádék számára, elitéltek kivégzésére és más megszokott események megrendezésére.⁷⁰ Az összehasonlításból kitűnik, hogy a katonai *amphitheatrum*ok esetében fordított felállásról beszélhetünk, ugyanis itt kétszer nagyobb az aquincumi aréna, mint a carnuntumi (1. táblázat).

⁶⁸ OBERMAYR 1967, 65–66.

⁶⁹ OBERMAYR 1967, 67–71.

⁷⁰ PÓCZY 2004, 95.

	Amphitheatrum terület (m ²)	Település terület (m ²)	Amphitheatrum / Települési arány	Férőhelyek száma
Aquincum polgárvárosi	5 060	330 390	1 / 65	8617
Aquincum katonai	10 390	1 740 000	1 / 167	16 049
Carnuntum polgárvárosi	9 770	516 740	1 / 53	18 449
Carnuntum katonai	7 060	1 200 000	1/ 170	8343

1. táblázat: Aquincum és Carnuntum polgárvárosi és katonai amphitheatrumának összehasonlítása a települések méretével
(Saját szerkesztés)

A turisztika mostohagyermekai: Budapest ókori római emlékei

Az elmúlt években egyre jobban fokozódik a turizmus Magyarországon, ennek hatásai leginkább Budapesten érződnek. Természetesen ennek következményei a gazdaságban is megfigyelhetők, a turizmus jelentős bevételt termel a fővárosnak. Mindazonáltal amíg a reformkor és a dualizmus idején épült műemlékeket – mint a Lánchíd, a Parlament, a Bazilika, a Citadella vagy épp a középkori maradványok tarkította budai vár – gyakran és különböző felületeken népszerűsítik, addig Budapest ókori római emlékei méltatlanul alulreprezentáltak. Pedig ezek a romemlékek többnyire látogathatók, s folyamatosan zajlanak a különböző állagmegóvó munkálatok. Az Aquincumi Múzeum 2007-ben minden igényt kielégítő új épületbe költözhetett, ahol modern kiállítóterek állnak a látogatók rendelkezésére. 2012. június 15-én kerültek átadásra a Pannonia Provincia Program új turisztikai attrakcióelemei, amelyek az Európai Unió támogatásával és az Európai Regionális Fejlesztési Alap társfinanszírozásával valósultak meg. Ennek keretén belül épült fel egy római lakóház modell, létesült mitológiai játszótér és virtuális élménytér, ahol római témájú kinect kamerás játékok is várják az érdeklődőket. Emellett új kőtárral, kronoszkóppal bővült az Aquincumi Múzeum déli területe.⁷¹ Nemrég fejeződtek be az Aquincum polgárvárosi rommező Nagy közfürdő elnevezésű épületének és a katonavárosi *amphitheatrum* felújítását célzó romkonzerválási munkálatok, illetve a Meggyfa utcai Hercules-villa felújítása, ami előzetes bejelentkezéssel minden vasárnap látogatható.⁷²

Noha a mai Óbuda területén fekvő egykori római polgárváros, a tőle délre elhelyezkedő *legiotábor* és a körülötte kialakult katonaváros nem mérhető Róma fényezéséhez és nagyságához, de az elmúlt másfél évszázad modern régészeti kutatómunkája igen jó eredményeket tud felmutatni. Megállapítható, hogy sem a hazai vendégek, sem a külföldi turisták felé nincs igazán kidomborítva

⁷¹ <http://www.aquincum.hu/muzeumtori/muzeumtortenet/> (Letöltés: 2020.02.15.)

⁷² <http://www.aquincum.hu/hirek/meguult-a-hercules-villa/> (Letöltés: 2020.02.15.)

Budapest turisztikai arculatában az ókori Pannonia és a térség története. Pedig a felhozatal rendkívül színes és változatos, ugyanis a látogatók számára megtekinthető egy komplett civil település – fórumkörzettel, főutcával, templomokkal, lakóházakkal, köz- és magánfürdőkkel, nagy piacépülettel –, továbbá vízvezeték, katonai tábor, benne kórházi funkciót is ellátó fürdővel, környékbeli villaépületek, helytartói palota és a már sokat emlegetett két *amphitheatrum* is.⁷³ Az arénákkal külön is érdemes kicsit többet foglalkoznunk, mert amellett, hogy a római építészet egyik csúcsteljesítményének számítottak, a budapesti *amphitheatrumok* több szempontból sem átlagosak. Már az unikális, hogy egy közigazgatási térségben két ilyen monumentális épület is ismert és látogatható a nagyközönség számára. A Római Birodalom területén egyébként nagyjából 250 *amphitheatrum*-ról van tudomásunk, Rómán kívül mindössze három helyről tudunk, ahol két aréna maradványai is ismertek: Aquincum, Carnuntum és az Africa Proconsularis provincia (ma Tunézia) területén található Utica. Ráadásul az egyébként ugyancsak impozáns rommezővel bíró Carnuntum nem egy turisztikailag felkapott nagyváros kellős közepén fekszik, hanem két alsó-ausztriai falu, Petronell és Bad Deutsch-Altenburg között található.⁷⁴

A jövőben szeretnék ösztönző bemutatókat, figyelemfelkeltő előadásokat tartani, hazai és nemzetközi konferenciákat szervezni, amik ráirányítják figyelmünket ezekre a történelmi emlékeinkre, amelyek részét képezik a magyar és az egyetemes történelemnek is. Bízom benne, hogy idővel a város turisztikai arculatáért felelős szakemberek meglátják a római kori örökségben rejlő lehetőségeket.

Források

CIL = Corpus Inscriptionum Latinarum. Berlin 1853.

Irodalom

BALOGH 2007 = Balogh Roland: Pannonia autonóm területi közösségeinek császári alapítójelzőivel kapcsolatos nehézségei (Karnuntum, Aquincum és Brigetio). In: Bíró Szilvia (szerk.): *Fiatal Római Koros Kutatók I.* Konferenciakötete. Győr : Győr-Moson-Sopron Megyei Múzeumok Igazgatósága, 2007, 95–113.

BICHL 2003 = Bichl, Andreas: *Erlebnis Archäologie: Carnuntum, Vindobona.* Bernsteinstraße. Wien :Verlag Pichler, 2003.

⁷³ <http://www.aquincum.hu/hirek/a-katonavarosi-amfiteatrum-ismet-latogathato/>
(Letöltés: 2020.02.15.)

⁷⁴ GOLVIN 1988, 1–20.

- BOMGARDNER 2000 = Bomgardner, L. David: *The Story of the Roman Amphitheatre*. London–New York : Routledge, 2000.
- BORHY 2009 = Borhy László: *Brigetiói amphitheatrumok?* Budapest : Pytheas Kiadó, 2009.
- BORHY 2010 = Borhy László: Tituli amphitheatrales. In: Kovács, P. – Szabó, Á. (cura) : *Tituli -Aquincenses, Volumen II*. Tituli sepulcrales et alii Budapestini reperti. Budapest: Pytheas, 2010, 268–276.
- BORHY 2013 = Borhy, László: Amphitheatralia Pannonica I. Die sog. Bauinschrift des Militäramphitheaters von Aquincum. In: Werner, E. – Fehér, B. – Kovács, P.: *Studia epigraphica in memoriam Géza Alföldy*. [Antiquitas – Reihe 1 – Abhandlungen zur Alten Geschichte 61.] Bonn : Dr. Rudolf Habelt GmbH., 2013, 51–58.
- DODGE 2014 = Dodge, Hazel: Amphitheaters in the Roman World. In: Paul Christesen – Donald G. Kyle (edit): *A companion to sport and spectacle in Greek and Roman antiquity*. Chichester : Willey Blackwell, 2014, 545–560.
- GÁZDAC – HUMER – POLLHAMMER 2014 = Gázdac, Christian – Humer, Franz – Pollhammer, Eduard: *In the Shadow of the Heathens' Gate. The Black Book of the Gold Coins from – Carnuntum*. Cluj-Napoca : Editura MEGA, 2014
- GERŐ 1941 = Gerő László: Az Óbuda-Királyhegyen feltárt római katonai amfiteátrum helyreállítása. *Technika* 22 (1941) 2–9.
- GOLVIN 1988 = Golvin, Jean-Claude: *L'amphithéâtre romain. Essai sur la théorisation de sa forme et de ses fonctions I–II*. Paris : De Boccard, 1988.
- GROH et al. 2014 = Groh, Stefan – Láng Orsolya – Sedlmayer, Helga – Zsidi Paula: Neues zur Urbanistik der Zivilstädte von Aquincum-Budapest und Carnuntum-Petronell. *Acta Archaeologica* 65/2 (2014) 361–403.
- HAJNÓCZI 1974 = Hajnóczi J. Gyula: Pannoniai amphitheatrumok. *Építés Építészettudomány* 6/1–2 (1974) 128–151.
- HAJNÓCZI 1987 = Hajnóczi J. Gyula: *Pannónia római romjai*. Budapest : Műszaki Könyvkiadó, 1987.
- HALFMANN 1986 = Halfmann, Helmut: *Itineraria principum – Geschichte und Typologie der Kaiserreisen im römischen Reich*. Stuttgart : F. Steiner Verlag Wiesbaden, 1986.
- HENSZLMANN 1881 = Henszlmann Imre: Das Amphitheater von Alt-Ofen. *UR 1* (1881) 465–495.
- HUFSCHMID 2009 = Hufschmid, Thomas: *Amphitheatrum in Provincia et Italia. Architektur und Nutzung römischer Amphitheater von Augusta Raurica bis Puteoli*. [Forschungen in Augst 43/2.] Augst : Augusta Raurica, 2009.

- HUMER 2006 = Humer, Franz (Hrsg.): *Legionsadler und Druidenstab. Vom Legionslager zur Donaumetropole. 2 Bände.* (Katalog des Niederösterreichischen Landesmuseums NF 462), (Ausstellungskatalog, Archäologisches Museum Carnuntinum, Bad Deutsch-Altenburg, 21. März 2006 – 11. November 2007) St. Pölten : Amt der NÖ Landesregierung – Abteilung Kultur und Wissenschaft, 2006.
- JOBST 1983 = Jobst, Werner: *Provinzhauptstadt Carnuntum. Österreichs größte archäologische Landschaft.* Wien : Österreichischer Bundesverlag, 1983.
- KAISER – PÓCZY 1985 = Kaiser Anna – Póczy Klára: *Budapest római öröksége.* Budapest : Corvina, 1985.
- KÉRDŐ – SCHWEITZER 2010 = Kérdő Katalin – Schweitzer Ferenc (szerk.): *Aquincum. Ókori táj – Ókori város.* Budapest : MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, 2010.
- KIRCHOFF 2006 = Kirchoff Anita: *Katonai amfiteátrum.* In: Zsidi Paula (szerk.): *Budapest római emlékei.* [Aquincumi Zsebkönyvek 4.] Budapest : Archaeolingua, 2006, 80–83.
- KISS 2007 = Kiss Péter: *A pannoniai mérföldkövek állításának történeti és topográfiai kérdései.* PhD értekezés. Budapest : ELTE, 2007.
- KOLENDO 1979 = Kolendo, Jerzy: *Deux amphithéâtres dans une seule ville: le cas d'Aquincum et de Carnuntum.* *Archeologia* 30 (1979) 39–55.
- KOVÁCS 2016 = Kovács Tamás: *A Colosseum.* *Határtalan Régészet* 1:2 (2016) 78–81.
- KUZSINSZKY 1891 = Kuzsinszky Bálint: *Aquincumi amphitheatrum.* *Budapest Régiségei* 3 (1891) 81–121.
- KUZSINSZKY 1934 = Kuzsinszky Bálint: *Aquincum: Ausgrabungen und Funde: Führer mit einer topografischen und geschichtlichen Einleitung.* Budapest : Hauptstadtsrat, 1934.
- LÖVEI 1998 = Lövei Pál: *Építészet a Kárpát-medencében a honfoglalás előtt.* In: Sisa József – Wiebenson, Dora (szerk.): *Magyarország építészetének története.* Budapest : Vince, 1998, 13–19.
- MADARASSY 1999 = Madarassy Orsolya: *Canabae legionis II. Adiutricis.* In: Gaál, Attila (szerk.): *Pannoniai kutatások. A Soproni Sándor emlékkonferencia előadásai. Bölcse, 1998. október 7.* Szekszárd : Wosinsky Móra Múzeum, 1999, 69–75.
- MADARASSY 2000 = Madarassy Orsolya: *Ókeresztény Temetkezések Aquincumban.* In: Zsidi Paula (szerk.): *Ókeresztény emlékek Aquincumban. A BTM Aquincumi Múzeumának kamara kiállítása a Millennium alkalmából.* Budapest : Budapesti Történeti Múzeum, 2000, 25–38.

- MÓCSY 1959 = Mócsy, András: *Die Bevölkerung von Pannonien bis zu den Markomannenkriegen*. Budapest : Ungarische Akademie der Wissenschaften, 1959.
- MÓCSY 1963 = Mócsy András: A markomann háborúk savariai pusztításai. *Archeologiai Értesítő* 90 (1963) 17–20.
- NAGY 1941 = Nagy Tibor: *Il secondo anfiteatro romano di Aquincum*. Budapest : Corvina, 1941, 829–849.
- NAGY 1942 = Nagy Tibor: Amfiteátrumok. In: Szendy Károly (szerk.): *Budapest története II*. Budapest : Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1942, 565–578.
- NAGY 1943 = Nagy Tibor: A Fővárosi Régészeti és Ásatási Intézet jelentése az 1938-1942. évi kutatásokról. *Budapest Régiségei* 13 (1943) 369–374.
- NAGY – ÜRÖGDI 1963 = Nagy Tibor – Ürögdi György: *Aquincum. Vezető az aquincumi rommezőn és múzeumban*. Budapest : Budapesti Történeti Múzeum, 1963.
- NAGY 1971 = Nagy Tibor: Der vicus und das municipium von Aquincum. *Acta Archaeologica Hungarica* 23 (1971) 59–81.
- NÉMETH 1999 = Németh Margit: *Vezető az Aquincumi Múzeum kőtárában*. Budapest : Budapesti Történeti Múzeum, 1999.
- NÉMETH 2006 = Németh Margit: *Az aquincumi Hercules-villa és a katonaváros emlékei*. [Aquincumi Zsebkönyvek 2.] Budapest : BTM Aquincumi Múzeum, 2006.
- OBERMAYR 1967 = Obermayr, August: *Römerstadt Carnuntum. Ruinen/Grabungen/Funde, Österr.* Wien–München : Bundesverlag für Unterricht, Wissenschaft und Kunst, 1967.
- PÓCZY 1974 = Póczy Klára: *Aquincum*. Budapest : Corvina, 1974.
- PÓCZY 1976 = Póczy Klára: *Pannoniai városok*. Budapest : Corvina, 1976.
- PÓCZY – ZSIDI 1986 = Póczy Klára – Zsidi Paula: *Aquincum. Római kori ásatások Budapesten. 1970–1985*. Budapest 1986.
- PÓCZY 1994 = Póczy Klára: Polgárváros. In: Póczy Klára – Lengyelne Kurucz Katalin (szerk.): *Aquincum. Budapest a római korban*. Budapest : Archaeolingua, 1994.
- PÓCZY 2004 = Póczy Klára: *Aquincum – Budapest római kori történelmi városmagja*. Budapest : Enciklopédia, 2004.
- SZABÓ – BORHY 2015 = Szabó Miklós – Borhy László: *Magyarország története az ókorban – Kelták és rómaiak*. Budapest : L'Harmattan, 2015.

- SZÁMADÓ 1997 = Számadó Emese: Brigetio kutatástörténete. *KEMK* 5 (1997) 149–174.
- SZILÁGYI 1956 = Szilágyi János: *Az aquincumi amfiteátrumok*. [Műemlékeink] Budapest : Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, 1956.
- SZILÁGYI – HORLER 1962 = Szilágyi János – Horler Miklós: Aquincum polgárváros romjai és az Aquincum polgárvárosi amfiteátrum. In: Horler Miklós (szerk.): *Budapest Műemlékei II*. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1962.
- TORMA 1881 = Torma Károly: *Az aquincumi amphitheatrum északi fele: (jelentés az ottani ásatásokról)*. [Értekezések a történeti tudományok köréből IX. kötet IV. szám] Budapest : Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó, 1881.
- TÓTH 1978 = Tóth István: Utószó. In: Auguet, Roland: *Kegyvetlenség és civilizáció. A római játékok*. Budapest : Európa Könyvkiadó, 1978, 271–284.
- TÓTH 1979 = Tóth István: *A rómaiak Magyarországon*. [Magyar História] Budapest : Gondolat, 1979.
- WILMOT 2015 = Wilmot, Tony: *Roman Amphitheatres, Theatres and Circuses*. London : English Heritage, 2015.
- ZSIDI 1995 = Zsidi Paula: Budapest. In: Hajnóczi Gyula – Mezős Tamás – Nagy Mihály – Visy Zsolt (szerk.): *Pannonia Hungarica Antiqua*. Budapest : Archaeolingua, 1995, 41–71.
- ZSIDI 2002 = Zsidi Paula: *Aquincum polgárvárosa az Antoninusok és a Severusok korában*. Budapest : Enciklopédia Kiadó, 2002.
- ZSIDI 2006 = Zsidi Paula: Polgárvárosi amfiteátrum. In: Zsidi Paula (szerk.): *Budapest római emlékei*. [Aquincumi Zsebkönyvek 4.] Budapest : Archaeolingua, 2006, 23–26.
- ZSIDI 2013 = Zsidi Paula: *Az aquincumi polgárváros. Vezető az Aquincumi Múzeum romkertjében*. [Aquincumi Zsebkönyvek 1.] Budapest : Budapesti Történeti Múzeum Aquincumi Múzeum–Archaeolingua Alapítvány, 2013.
- ZSIDI 2014 = Zsidi Paula: *The civilian town at Aquincum. Guide to the archaeological park at Aquincum*. Budapest : Aquincum Museum of the Budapest History Museum–Archaeolingua Foundation, 2014.

Internetes források

- AGÓCS 2019 = Agócs Nándor: Választási ígéret a római kori Pannoniában. <https://f21.hu/vilag/valasztasi-igeretek-a-romai-kori-pannoniaban/> (Letöltés: 2020.02.15)

Aquincumi Múzeum honlapja

<http://www.aquincum.hu/muzeumtori/muzeumtortenet/>

(Letöltés: 2020.02.15.)

<http://www.aquincum.hu/hirek/megujult-a-hercules-villa/>

(Letöltés: 2020.02.15.)

<http://www.aquincum.hu/hirek/a-katonavarosi-amfiteatrum-ismetlatogathato/>

(Letöltés: 2020.02.15.)

Képek forrása

1. kép: https://sirasok.blog.hu/2009/08/31/egy_romai_pince_brigetioban

(Letöltés: 2020.02.15.)

2. kép: <https://austria-forum.org/af/Heimatlexikon/Carnuntum>

(Letöltés: 2020.02.15.)

3. kép: https://sirasok.blog.hu/2011/04/29/a_hetfeju_oregember_sirja

(Letöltés: 2020.02.15.)

4. kép: A szerző fotója.

5. kép: https://www.noe-3d.at/carnuntum_amphitheater.php

(Letöltés: 2020.02.15.)

6. kép: https://www.legifoto.com/magyar/galeria/aquincum_katonavaros_amphiteatrum/ (Letöltés: 2020.02.15.)

7. kép: <https://www.carnuntum.at/de/roemerstadt-carnuntum/amphitheater>

(Letöltés: 2020.02.15.)

„Look, here's the Hungarian Pompeii and Herculaneum!”

The four ornaments of Pannonia are the amphitheaters
of Aquincum and Carnuntum

ÁDÁM PÁLFI

The basic aim of my thesis to examine more thorough amphitheatres within the territory of Pannonia inferior. Pannonia was divided by Marcus Ulpius Traianus Emperor at the beginning of the second century AD, which extended to the territory of present day four countries. Amphitheatres built in these provinces could not compete with the ancient world's most famous building, Amphitheatre Flavium, which is better known as the Colosseum, in terms of capacity or size. In the nearly two centuries since then, Aquincum, Hungary's largest archaeological enterprise, has been the subject of more than 1 000 excavations up to 2019 and has resulted in the creation of 23 archaeological ruin parks. The history of Carnuntum and Aquincum are closely linked in the past and present. The importance of the two cities and their role in history show that two amphitheaters have been built on their territory.